

שיר - מכתב

מהו מכתב?

מבוא

- האם כתבתם מכתב אי פעם בחייכם?
- למי כתבתם אותו?
- מה היה תוכנו ומה הייתה מטרתו?
- האם הוא היה אישי ופרטי או ציבורי? כמוס ואינטימי או מותר לחשיפה לרשות הרבים?
- האם התקשיתם לכתוב את המכתב או שכתבתו זרמה וקלחה?

המכתב מוכר וידוע כבר בתקופה שלפני הספירה. מכתבים נשלחו לצורך העברת מסרים בין אנשים. היו אלה מכתבים אישיים או רשמיים. חשיבותם בכך שהם היוו כלי תקשורת בין בני האדם. ברבות הימים נוצר דפוס מקובל למכתב ורבים, עד היום, כותבים מכתבים על פי דפוס זה. לצד מכתבים אלה, הכתובים במבנה המקובל, נוכל למצוא מכתבים רבים ה"שוברים" את המבנה וכתובים בנוסח על פי טעמו האישי של הכותב.

בגלל הנפוצות של המכתב הוא שולב, כסוגה, בתכנית הלימודים בשפה. **סוגת המכתב** נלמדת בבתי הספר ומצויה בתכנית הלימודים החל מכיתה א' וכלה בחטיבות העליונות של התיכון. לצד סוגת המכתב נלמדת **סוגת השיר**. ביחידה זו שתי הסוגות שזורות זו בזו.

בחומרים שהובאו ביחידה "שיר-מכתב" נתמקד בפענוח סוגת המכתב, כפי שהיא נחשפת בשירים. נצביע על צורות הביטוי האישיות של היוצר שחלקן בהלימה לסוגת המכתב תוך שמירה על כללי המבנה שלה וחלקן "שוברות" את המסגרת ונוצרת דרך ביטוי אישית-ייחודית לכותב.

יחידה זו יכולה להשתלב בתכנית הלימודים כיחידה עצמאית, כתמך בפני עצמה והן בשילוב הוראת נושא המכתב וכך היא מאפשרת גיוון בהוראת הנושא.

תולדות המכתב

מאז ימי קדם, עם התפתחות הכתב, נכתבו ונשלחו מכתבים למטרות שונות. המכתבים המועטים אשר שרדו מהשנים שלפני הספירה מצביעים על כך שרובם מסמכים ממלכתיים. מכתבים פרטיים היו נדירים. רוב המכתבים העתיקים שנשתמרו נמצאו במצרים, אשר נחשבת מקור המכתב. המכתבים הקדומים ביותר, שנכתבו בארץ ישראל ונשתמרו עד היום, הם "מכתבי תל-אל-עמרנה", אשר נשלחו במאה הארבע-עשרה לפני הספירה. המכתבים מופנים למלך מצרים ורוב המכתבים הם משליטי **כנען** שהייתה תחת חסות מצרית, ומקצתם מהמעצמות האחרות שבאזור.

שתי צורות היו למכתב: המכתב הגלוי, המקופל והמכתב הסגור בצורת גליל. הוא נכתב על גבי פפירוס ובדיו מיוחדת ששימרה את האותיות הכתובות במשך אלפי שנים. גליל הפפירוס וגלילי העור שנתגלו מעידים על חליפת מכתבים מפותחת. הם הכילו ידיעות מסחריות, מדיניות או משפחתיות, והיו ביניהם מכתבי אהבה. כמעט על כל מכתב נרשמו כתובת הנמען ושמו המלא של השולח. חומרים אחרים לכתיבת מכתבים בעת העתיקה היו: לוחות טין מיובש, לוחות עץ וחרסים.

הבבלים והאשורים ניהלו חליפת מכתבים עם שכניהם באמצעות שיירות. אמצעי הקשר המהיר והבטוח ביותר היה אז הגמל, שאולף לפתח מהירות גדולה ולעבור בדרך מדברית חמישים קילומטרים ויותר ליום. בדרכי מישור השתמשו בסוסים, ובדרכים הרריות - בחמורים ופרדות. בדרכים הארוכות היו תחנות ביניים, לשם הועברו מכתבים להפצה באמצעות הממונים על התחנות, בהן נחו השליחים או החליפו בהמות. במהלך השנים התפתחו דרכי חליפת מכתבים גם דרך הים ואף בעזרת יוני דואר.

בסין, השתמשו בכתב הקשרים (בעזרת חבלים) ואחר-כך בכתב הציורים, והיו כותבים מכתבים על גבי טבלאות במבוק עטופות עור או על פסי בד חתומים בחותמות ואף טבלאות עץ. ב-115 לסה"נ הומצא המכחול לכתיבה ובשנת 105 לסה"נ הומצא הנייר, שהוא אחד הגורמים העיקריים להתפתחות הדואר בעולם.

בסין הוקם, כנראה, בית הדואר הראשון בשנת 1000 לפנה"ס.

המכתב העברי

המונח העברי "דואר", כמושג למשלוח מכתבים והעברתם, הוא קדום ומוזכר בתלמוד במסכת "שבת": "איש ידוע שכל כתב אליו יובל, והוא המשכיר ומשלח כל איגרת למי שנשלחה לו". המלה "דואר" היא ארמית במקורה, ופירושה - התהלך, הסתובב. בימי בית שני היה קיים כמעט קשר קבוע של מכתבים בין ירושלים ואלכסנדריה. גם אחרי חורבן הבית ופיזור העם נשאר קשר האיגרות בין התפוצות עם המרכז הדתי בארץ-ישראל הדוק מאוד. קשר זה התבטא במשלוח מכתבים בשאלות על מנהגים ומצוות הקשורים לאורחות החיים. מכתבים אלה עברו ארצות ויבשות וימים, והם ששמרו על אחדותו של העם.

מאפייני המכתב כסוגה

המכתב הוא סוגה בעלת מאפיינים משותפים בצורה ובאמצעים הלשוניים (פרילוק, תשנ"ו). סוגי המכתב שונים אך המשותף לכולם הוא שהמכתב הוא אמצעי להעברת מסרים בכתב בין אנשים או בין גופים. המכתב הוא מעין שיחה כתובה, שיחה שבה פונה הכותב, המוען, אל מקבל המכתב, הנמען התכנים של המכתבים הם רבים ושונים. יש מכתבים שמספרים על חוויות; יש מכתבים שמדווחים על אירועים במשפחה או מביעים תחושות ומחשבות; יש מכתבים שעיקרם בקשה, עצה, תלונה או התנצלות; יש מכתבים שמעבירים מידע או מבקשים לקבל מידע; יש מכתבי ברכה, איחולים, הזמנה לאירועים, הבעת השתתפות בשמחות ובצער, ויש מכתבי תודה, אהבה, המלצה, מכתבי הפניה (למשל:

מרופא למעבדה רפואית) מכתבי מחאה, תמיכה והזדהות, פרידה, מכתבי התפטרות ועוד ועוד... מקובל למיין אותם על פי מידת הרשמיות שלהם: המכתב הרשמי והמכתב האישי. למכתב מבנה חיצוני מקובל והוא בעל אמצעי סגנון לשוניים ייחודיים, הנגזרים ממהות סוגת המכתב. לכן ניתן לזהות מכתב, כאשר הוא מזדמן לידינו.

החלקים הקבועים בכל מכתב הם:

- הפנייה והברכה בתחילת המכתב
- תאריך כתיבת המכתב ולעתים גם המקום שבו הוא נכתב.
- גוף המכתב המכיל לעתים קרובות פתיחה וסיום
- חתימה וברכה בסוף המכתב

למכתבים הרשמיים יש חלקים נוספים אופייניים:

- הנדון וההעתיקים. (אתר מט"ח, 22.08.2010)

במכתבים אישיים קיימת שונות, הנובעת מהתכנים האישיים הנכתבים במכתב, בנמען והן בנושא הייחודי שבחר הכותב (המוען) לעסוק בו. בנוסף, במכתב האישי באה לידי בולטות השונות בסגנון הכתיבה, דהיינו, אוצר המלים, הניסוחים, אווירת המכתב, סדר העלאת הדברים אופי הפתיחה והסיום (אתר מט"ח, 22.08.2010), כאן יבוא לידי ביטוי השוני במשלב הלשוני.

האינטגרציה בין שיר ומכתב כסוגות בעלות אפיוניים ייחודיים משלהן מתאפשרת הודות לכתיבה האישית המאופיינת בשתי הסוגות הללו. רוזנר (2010) טוענת ש"שיר מכתב הוא שיר הכתוב במתכונת (פורמט) של מכתב ומתכונת זו משמשת כתחבולה ספרותית". השימוש במתכונת של מכתב אישי מעמידה במרכז השיר את יחסי המוען-נמען ומאפשרת ליוצר לפנות לנמען באופן אישי ו"להתכתב" איתו (רוזנר, ר', 2010). פרילוק (תשנ"ו) מסבירה שמכתב הוא מבע אישי-חוויתי. מטרתה של כתיבה כזאת היא אקספרסיבית, לצורך ביטוי רגשות והלכי רוח ומאפייניה הם סובייקטיביות, אסוציאטיביות, לשון קונוטטיבית, מטפורית ופיגורטיבית, מקורית בצירופיה וגמישה במובנים רבים (פרילוק, תשנ"ו).

ביחידה זו נעיין במספר שירי מכתב ונבחן את הוירטואוזיות של היוצרים בשימוש במתכונת ידועה מראש מחד גיסא והשינויים הייחודיים שהם מטביעים בה בשיר המכתב האישי שלהם מאידך גיסא.

מכתב / שלומית כהן אסיף

מתוך: "הצמוקים הם ענבים עצובים".

הדובר בשיר הוא המוען והנמען כאחד. זהו שיר מכתב ב"כאילו". למרות התפיסה המונחת בבסיס תפקידו של המכתב – לשתף נמענים – בשיר זה הרכיב הזה נעלם. כל התהליך החיצוני והמעשי של כתיבת המכתב מתקיים ומתואר בשיר: לקחתי דף, כתבתי מכתב, כתבתי איך אני מרגיש... וחתמתי את שמי, שמת במעטפה את הדף". אלה הם השלבים הבסיסיים בכתיבת מכתב. אולם שני דברים בולטים בחסרונם. **האחד** – תוכנו של המכתב אינו מפורט. לקורא השיר, שהוא נמען משני, רק נרמז בהכללה מה מכיל המכתב: "כתבתי איך אני מרגיש / ומה שלומי / סיפרתי על עצמי". אנו למדים שהמכתב מאוד אישי, אבל איננו נחשפים לפרטים. והרכיב השני החסר, עליו מצהיר המוען בעצמו: "ולא שלחתי את המכתב". הפעולה של שליחת המכתב איננה מתבצעת.

במהרה מתגלה הנמען האמיתי של המכתב. הנמען הוא הכותב-מוען בעצמו. הוא משתף את הקורא שהוא קורא את המכתב, בסוד. כנראה התחושות והאירועים הכתובים במכתב הם אישיים כל כך שהוא אינו רוצה בשיתוף של מישהו חיצוני ומסתפק בכתיבה עצמה ולעצמו, כמו יומן שמסתירים מאחרים.

נקודות לדיון ולמחשבה

- כתבו מהם סממני המכתב כפי שמתואר בשיר זה.
- כתבו מהם ההבדלים בין מכתב שאדם כותב לעצמו לבין מכתב שהוא כותב לאחרים:

מכתב לעצמי	מכתב לאחרים

- מה מיוחד במכתב שאדם כותב לעצמו? באילו הזדמנויות יכול להיכתב מכתב כזה?
 - מה יכול להיות כתוב במכתב כזה?
 - מתי, לדעתכם, הנמען יפתח את המכתב ויקרא בו?
- לו הייתם כותבים מכתב לעצמכם, מה הייתם כותבים בו?

כתוב בעפרון בקרון חתום / דן פגיס

המילים "קרון חתום" ו-"משלוח" מרמזים על התקופה בה עוסק המכתב וממקמים את השיר בהקשר היסטורי. השיר נכתב על קיר קרון חתום ששהו בו יהודים בזמן משלוח אל מותם. לאם, המוען, אין קווי אפיון מיוחדים, היא אנונימית, אחת ממיליוני נשים שנשלחו בקרון חתום אל יעד בלתי ידוע ואף גורלה של האם אינו ברור. ניתן רק לשער אותו. האם אינה מצליחה לסיים את המכתב, אבל בדרך נס המכתב הכתוב בעיפרון שרד על קיר הקרון.

האם נמצאת בקרון חתום עם בנה הבל והיא מבקשת ממי שיקרא את המכתב להעביר את המסר שלו לבנה קין. יש כאן תיאור של חלוקה כואבת: אני – האם – עם הבל, אבל יש אח נוסף – קין – שהוא נעדר. האסוציאציה המקראית ברורה ומלמדת על כך שקין הוא המרצח.

בשיר-מכתב זה יש מסר לדורות הבאים, שנאמר מעומק כאבה של אם: יש לנו המחויבות לזכור שכולם בני אדם. חוה היא אם של שני בניה, קין והבל. גם הרוצח וגם הקורבן הם בעצם אחים. במציאות בה נכתב המכתב - היהודים הם הקורבנות והגרמנים הם הרוצחים, כולם בני אדם וחווה. במקרא חוה היא אם כל חי וכך הופך המכתב שכתבה על קיר הקרון לאוניברסלי, מסר לאנושות. כל דמות בשיר הופכת להיות מייצגת את מהותן-התנהגותן ואפיוןן של הדמויות המקראיות ועל הרובד המקראי נוסף הרובד של האירוע העכשווי – השואה.

המכתב כתוב בתמציתיות רבה כמשפט אחד ארוך שאינו מסתיים. כל מילה טעונה ומכילה עולם ומלואו. כל יהודי יכול לפענח את מילות הקוד המרכזיות שמכיל המכתב הזה: קרון חתום, משלוח, חוה, הבל וקין. מילים אלה צרובות בזיכרון הקולקטיבי של העם. אלו הן מילות צופן, דהיינו, מילים בודדות העומסות עליהן משמעות החורגת הרחק מעבר למשמעותן הישירה והן מסייעות בפענוח משמעות השיר.

התוכן של השיר בנוי בשני מישורי זמן ותוכן המשתלבים זה בזה. מהעבר הרחוק המישור המקראי והקונוטציות למשפחת אדם וחוה ושני בניהם, הבל וקין כשהאחד, קין, הפך לרוצח אחיו. המישור השני – ההווה אותה חווה האם הכותבת, תקופת השואה – אם נמצאת בקרון משלוח עם אחד מבניה, הבל, והיא מנסה לכתוב מכתב לבנה השני ולהעביר לו הודעה.

השיר נכתב מתוך דחיפות ולחץ נפשי ולא ברגע של שלווה. זו הסיבה לכך שהמשפט של המכתב קטוע ויש אי סדר תחבירי במילים.

תמציתיות השיר מותירה פערים במידע: מדוע כתבה האם את המכתב? האם רצתה להשאיר זכר למסע שלה עם הבן? האם רצתה לספר את הסיפור האישי שלה? מי היא אותה האם? מהיכן היא באה? מה עלה בגורלה? מה קרה לבנה? מי היה איתה בקרון? כיצד היא הרגישה? מדוע לא סיימה לכתוב את המכתב? אולי הרכבת עצרה והיא נאלצה לרדת מהקרון? אולי העפרון נשבר? אולי היא בסך הכל רצתה שימסרו

לבנה הגדול את עצם היותה? ("תמסרו לו שאני.") אולי קרה משהו בקרון שגרם לה להתנתק מההודעה לבן שלה ולדאוג למשהו אחר?

אופן סיום המכתב מעלה שאלות רבות נוספות: איזה מסר מנסה האם חוה להעביר לבנה הגדול, שלא נמצא אתם במשלוח? האם היא מצפה ממנו שיבוא ויציל אותם? האם היא מבקשת שלא יישכח? האם היא מבקשת שינקום? היא לא כתבה. האם לא הספיקה לכתוב? האם הוצאה מהקרון, או לא הצליחה לסיים את דבריה כי התמוטטה בקרון עצמו?

פגיס מתבסס על עדויות רבות של משפחות ובוחר משפחה אחת מני רבות, שניסתה להשאיר אחריה עדות. עדויות מסוג זה נמצאו על קירות קרונות, על קירות מחנות, אפילו במקלחות של תאי הגזים.

ומה תפקידו של הקורא? האם גם הוא נמען בנוסף לקין הבן, שאליו מופנה המכתב ישירות? מה מצופה מן הקורא לעשות? האם עליו לדאוג למימוש הצוואה של האם?

הביטוי "הקרון החתום" משתמע לשתי פנים. במישור הראשוני קרון זה הוא אחד מקרונות המסע הרבים שחצו את אירופה לאורכה ולרוחבה והובילו בתוכם את היהודים למחנות העבודה או למחנות ההשמדה. במישור השני החתימה מרמזת על משמעות ומבנה של מכתב לשיר. אולם מסתבר כי המכתב אינו חתום באמת, מפני שהאם לא סיימה לכתוב אותו.

נקודות לדיון ולמחשבה:

- מהי משמעות הכותרת של השיר ומה היא מספרת?
- מהי הקונוטציה (למה מרמז) של הביטוי "קרון חתום" ומה משמעות זו תורמת לשיר?
- ספרו בלשונכם את האירוע שמתרחש בשיר:
 - מי המוען בשיר ומי הנמען?
 - מי נמצא בקרון ובאיזה מצב?
- מהי משמעות של כתיבה בעיפרון ומה היא תורמת למשמעויות שבשיר?
- הסבירו מדוע אין פיסוק בשיר?
- יש הטוענים ששיר זה נכתב בלשון הצפנים. לשון הצפנים היא לשון ייחודית לספרות השואה. משמעות המילה צופן היא סוד. באמצעותה מילת צופן יכול היוצר להביע את רעיונותיו במילה, ברמז, באיפוק אולם המילה מרמזת על תמונה שלמה, המכילה עולם ומלואו והיוצר אינו צריך לפרט אותה.
 - מצאו מילות צופן בשיר והסבירו אותן.
- מדוע מזכיר היוצר את הסיפור המקראי על חוה, הבל וקין?

- מה מיוחד במבנה התחבירי של השיר ומדוע השיר נכתב במבנה תחבירי זה?
- האם יש סיום לשיר? מה מיוחד בסיום זה?
- הביעו דעתכם, מי הם המוען והנמען בשיר זה?

איך נקרא / אבות ישורון

מהספר "כל שיריו"

שיר מיוחד זה עוסק בקבלה או משלוח של מכתב ואינו מכתב בעצמו. כנראה הרקע לשיר הוא מלחמת העולם השנייה, היעלמותם של אנשים, הרס של בתים וחוסר היכולת לשלוח מכתבים ולקבל מידע על היקרים לך מכל. הכאב על אירועי התקופה מובע בעזרה של רצף השאלות של המוען – הדובר. בעזרת השאלות הוא מנסה לברר את הכאוס של אותה תקופה. למשל: "איך נקרא שאני מקבל מכתבים מהבית, / והבית איננו? / איך נקרא שאני מקבל מכתבים מהבית, / ואיש לא חי?" אלה דוגמאות לדברים האיזמים שהתרחשו באותה תקופה, שלא ניתן להבין או לקבל אותם. רק לשאול אודותם ולתמוה.

הדובר מתאר התכתבות הזויה המתרחשת בניגוד לכל חוקי ההיגיון והתפיסה. המשורר מקבל כביכול מכתבים מהבית, אף על פי שהבית איננו ולא נותר בו איש. כל המשפחה נספתה בשואה. ייתכן והוא הניצול היחיד משום שעלה ארצה (שירב פ'). זו התכתבות רפאים מאנשים שאינם חיים, מבית שאינו קיים ומכתב שאינו ממשי. (המשורר אבות ישורון עלה ארצה בשנת 1925, לפני אירועי מלחמת העולם השנייה). הדובר שואל, במהלך השיר הקצרצר הזה, 4 פעמים את השאלה: "איך נקרא?". הפועל "נקרא" בשיר זה בעל שתי משמעויות. **האחת** קשורה לקריאת המכתב או אי קריאה מכיוון שאין מכתב ממשי, **והשנייה** מנסה לברר איך ניתן לכנות את המצב הזה, איך נקרא לו ואיזה שם ניתן לו. למוען – הדובר בשיר הולך ומתברר גודל האסון. המילה "בית" מוזכרת 4 פעמים. היא מסמלת כאן לא רק את המבנה הפיזי של הבית אלא את כל המשמעויות שהוא מכיל בתוכו: בני המשפחה לדורותיהם שחיו בו, חיי המשפחה שהתנהלו בו, האירועים, השמחות והעצב – כל זה נעלם עם היעלמותו הפיזית של הבית. לשאלות של המוען אין תשובה בשיר. השאלות הנותרות תלויות בחלל מעצימות את הכאב של אי הוודאות. השאלות הולכות ומתקצרות: "והמכתב לא נכתב? / והמכתב לא נשלח? / איך זה נקרא?" המשורר אינו מרמז על תוכנם האפשרי של המכתבים והשיר מסתיים בשאלה. רצף השאלות ללא מענה מותיר חללים במידע לקורא.

נקודות למחשבה ודין

- מדוע הדובר בשיר מדבר על מכתב שאינו קיים?
- מדוע הדובר רצה לקבל מכתב ומה הוא ציפה לקרוא בו?
- שערך מה יכול להיות תוכנם של המכתבים.

- מדוע השיר בנוי משאלות בלבד? מה הן תורמות למבנה ותוכן השיר?
- שער, על רקע התקופה, איזה מענה יינתן על השאלות שנשאלו.

מכתב לסתיו / מאשה קלו

הדובר בשיר, שהוא גם המוען, כותב מכתב לסתיו. הסתיו כנמען אמנם ידוע ומוכר, אולם הוא דמות מופשטת מעצם היותה עונת שנה. ברור שלמכתב הזה לא תיכתב תשובה. אמנם המוען אינו מצפה לתשובה אולם הכתיבה במכתב זה היא אישית ומבטאת את רחשי ליבו של המוען וציפיותיו מעונת הסתיו שעומדת להגיע. למוען-דובר יש משאלות מפורטות מאוד כלפי הטבע הייחודי של עונת הסתיו. משאלות מהרוחות, מהריחות, מהצבעים לפריחת החצב ולשמים, מהציפורים המגיעות בעונה זו וחולפות בשמי ארץ ישראל, ומהחגים אותם חוגגים בסתיו והגשם. הרשימה המפורטת עשירה וגדושה במראות, צלילים וריחות. השיר פותח בדברי המוען, המציין שהנה נכתב המכתב: " כל שנה לקראת הסתיו / אני שולחת לו מכתב". מכאן ובהמשך מפורטות ציפיות המוען מהסתיו והן כתובות כתזכורת. צורת הפנייה לסתיו מיוחדת ויש בה סימני קרבה בין המוען לנמען, למשל: "שלא תשכח", "אני פלי געגועים", " ובקשות לי עוד המון", " והשנה אולי תקדים?".

ההצהרה על כתיבת המכתב לסתיו מהווה מסגרת. למעשה השיר מוקדש לעונת הסתיו והדובר בוחר לציין אפיונים לעונה, שהם ייחודיים בעיניו.

נקודות לדיון ולמחשבה

- מהם סממני המכתב הקיימים בשיר זה ומה מהם חסר ?
- מה בוחר הדובר לציין בתיאור עונת הסתיו בשיר?

מכתב משקדיה לט"ו בשבט / אלי נצר

חלונות ד'

זהו שיר מכתב מהשקדיה לט"ו בשבט והוא בעל סממנים רבים של סוגת מכתב:

- יש בו פתיחת פנייה וציון הנמען: "לדודי האהוב והנכתב, / ט"ו בשבט".
- אמירת ברכה בפתיחה: "שלום, שלום לעד."
- תיאור מצב המוענת העומדת ברוח ורועדת מקור. מיידעת את הנמען: "שתדע שפה אצלנו / כל כך קר" או "אני כותבת וכולי רועדת".

- הזמנה לבוא והבעת בקשות ומשאלות לקראת הפגישה: "כשתגיע – אל תשכח להביא / עמך את השמלה המקסימה".
- סיכום ההזמנה: " ובכן – להתראות מחר!"
- חתימה: "מבת משפחתך - / בברכה וציפייה - / שקדיה".

לנמען, ט"ו בשבט, יש מאפיינים מוכרים. ט"ו בשבט הוא תאריך בלוח השנה העברי אשר מציין את ראש השנה לאילנות (משנה, מסכת ראש השנה א' א'). יום זה הוא תאריך קובע לגבי כמה מצוות הקשורות בפירות האילן. כיום מצוין ט"ו בשבט גם כמעין חג טבע, ורבים נוהגים לציין אותו בנטיעת עצים ובעיסוק בענייני איכות הסביבה. נהוג לאכול ביום זה מהפירות שבהם נשתבחה ארץ-ישראל, ויש הנוהגים לערוך "סדר ט"ו בשבט".

ט"ו בשבט הוא המועד שנבחר לציין את ראש השנה לאילן מכיון שכבר עברו רוב ימות הגשמים. זו תחילת השנה החקלאית הטבעית של האילן.

בשיר מובלטת תקופת המעבר בין החורף לבין הפריחה והלבלוב, הקשורים יותר לאביב. התיאורים של שתי העונות זה מול זה מבליטים את העוצמות והייחודיות של כל עונה בפני עצמה.

החורף: "אני כותבת וכולי רועדת / רעם רועם, ברק נדלק / הגשם אינו חדל לרדת / והשביל אלי חלקלק." לעומתו האביב: "...אל תשכח להביא / עמך את השמלה המקסימה, / ...זו השמלה שכולה פריחה, לבלוב וניצה."

נקודות לדיון ולמחשבה:

- כתבו אלו מאפיינים של מכתב ניתן למצוא בשיר. כתבו דוגמאות על פי השיר.
- מדוע המוענת-הדוברת בשיר כתבה את המכתב?
- כיצד מתואר החורף בשיר? צטטו דוגמאות מתוך השיר.
- כיצד מתואר ט"ו בשבט בשיר? צטטו דוגמאות מתוך השיר.

רצייתי שתדע / עוזי חיטמן

מילים ולחן עוזי חיטמן

זהו שיר – מכתב אישי. הדובר פונה לנמען "אלוהים" מתוך קרבה רבה בכינוי "שלי" ושוטח בפניו ומשתף אותו בחלומות שחלם בלילה.

החלום נתפס בעינינו כמשהו אישי מאוד ואינטימי והדובר בחר לשתף בדברים אישיים אלה את אלוהים. התחושה שאלוהים שייך לדובר, על פי הפנייה "אלוהים שלי" מאפשרת למוען לטווח בפניו את החלומות האישיים שלו (פרילוק, תשנ"ו). סיבה נוספת שמשתמעת מתוך תוכן המכתב, שהמוען מאמין שאלוהים אחראי לאירועים ביקום. הדובר מקווה שאלוהים יוכל להשפיע על האירועים ולמנוע את האכזבה הקיימת- החלום אינו מתממש: "ולא היה מלאך ולא היה שלום / הוא מזמן הלך ואני עם החלום". מבחינה מסוימת אלוהים הוא "של כולם" אבל הדובר בוחר לפנות אליו בפנייה אישית. הנמען ידוע למרות שאין לו קלסתר ברור (פרילוק, תשנ"ו) אבל הוא מוכר לקוראים בהקשרים תרבותיים רבים והם חברו אל דמותו קווי מתאר כלליים ומוסכמים. לכן הקוראים יכולים ל"התחבר" למוען, להבין את מסריו. רוזנר (2010) מציינת שבשירי ילדים הנמען לעיתים אינו בשר ודם.

אומנם הפנייה היא אישית, של חלום אישי, אולם בתוכן השיר מסתבר לקורא מדוע הפנייה היא לאלוהים. החלום שחלם הדובר בשיר מתייחס לחברה "לכל הילדים". המשאלה אינה אישית, אלא עבור האחרים. למשל " לשאת ברכת שלום לכל הילדים". המוען נטל לעצמו זכות לפנות בשם כל הילדים.

בחלומו רואה הדובר מלאך שבא משמים או ממצולות הים. השמים והמצולות נבחרו כקטבים הממוקמים זה מול זה בטבע ושניהם מביעים עוצמה רבה. מה שבין שמים ומעמקי הים מכיל למעשה את כל היקום. המשאלה רחבה כל כך שהיחיד אינו יכול להתמודד איתה וכדי לממש אותה הוא זקוק לעזרה מאלוהים.

האמונה שאלוהים יכול לעזור מתנפצת כאשר הדובר מתעורר משנתו ומגלה ש"יצאתי לחפש מעט שלום / ולא היה מלאך ולא היה שלום / הוא מזמן הלך ואני עם החלום".

הדובר פונה לנמען ומתחנן בפניו שיממש את החלום. הביטוי "רציתי שתדע" מופיע בשיר שש פעמים. יש כאן ביטוי לאמונה תמימה, למשאלת לב, שעצם הידיעה אודות החלום על ידי אלוהים, תגרום לו לסייע לממש אותו. תחושה זו מתחזקת בבית האחרון, בו חוזר הביטוי ארבע פעמים בבית המסיים את השיר. השורה האחרונה בשיר: "אלוהים שלי, רק רציתי שתדע". אולי יש להדגיש בקריאה את המילה "רק" המכילה בתוכה את הרצון ליידע את אלוהים, הוא הנמען בשיר זה, ואת האמונה שעם הידיעה הזאת יש סיכוי שהוא יעשה משהו. אולי אמונה ילדית - תמימה או הטחת כעס של אדם מבוגר: אתה אינך עושה כלום, אבל לפחות שתדע מה קורה בעולמך ומה החלום שלי.

אולי היקיצה הפיזית היא גם "יקיצה" מתמימות ילדית המאמינה בכוחות הקסם של אלוהים לשנות דברים. יש כאן התפכחות של ילד. בחייו של כל ילד ישנו רגע ההתפכחות מהיות ההורים כל יכולים או מיכולת השליטה האלוהית בסדר הדברים בעולם.

למרות שהשיר נפתח כמכתב אישי, אין למכתב סיום, גם לא אישי. המוען מסיים בדבר שמטריד אותו ביותר, אותו הוא פורס על פני כל המכתב וכך גם בסיומו: "אלוהים שלי, רק רציתי שתדע".

שאלות לדיון ולמחשבה

- כתבו מהם סממני המכתב שעולים בשיר זה.
- כיצד המכתב נפתח? מיהו המוען? מיהו הנמען? כיצד המכתב מסתיים?
- מדוע המוען פונה לאלוהים ומה הן הציפיות שלו ממנו?
- באילו מקומות מתרחשים החלומות של הדובר-מוען בשיר?
- מדוע דווקא במקומות אלה ומהי משמעותם?
- כיצד מבטא הדובר את אכזבתו במכתב לאלוהים?

מכתב / מרים ילן שטקליס

מכתב פנייה לאלוהים שנכתב על ידי ילדה בשם הדסה. למכתב פנייה מסורתית אל הנמען ממש כאילו היה הנמען חבר או דמות בוגרת מבין מכריה. "לאדוני בגן עדן בשמים. שלום אדוני". היא מזכירה את שם הנמען ואף את "כתובתו".

בחלק הראשון של המכתב מוסרת הכותבת פרטים אודות שגרת חייה: החתולה שלה המליטה חמישה חתלתולים. היא רומזת על קשיים שיש לה בהתמודדות עם הוריה שאוסרים עליה דברים רבים "ורק עלי אוסרים בהם לנגוע. . . / בוודאי - / הלא תמיד הכל אוסרים עלי". הדסה גם מזכירה נושא שמטריד אותה בעת כתיבת המכתב - ההבחנה בין "גדולים" ל"קטנים" ולחוסר השוויון ביניהם.

בחלק השני של המכתב מספרת הכותבת על אורח שהגיע לביתה ואין לו זרוע. היא מביעה מחאה על כך ומסבירה מדוע לא יתכן שישאר במצב כזה. הטיעון שלה מקורו בעולם הילדי המוכר לה: "יש לו ילדה קטנטונת. / ואיך ירים את הילדה / ואין לו זרוע בכותונת?"

בחלק השלישי של המכתב הכותבת מציעה לאלוהים עיסקה ילדית: אם ימלא אחר בקשתה היא מבטיחה "להיות טובה" ולמלא אחר כל הבקשות ולקיים את כל האיסורים שהוטלו עליה. היא מונה את האיסורים הללו וחוזרת על מילת האיסור "לא" שלוש פעמים רמז לאיסורים הרבים המוטלים עליה, אך גם רמז לפעולות שהדסה אוהבת במיוחד: "ולא ארקוד סביב לרוצי. . . / ולא ארוץ בערב אל הרפת, / ולא אגע בכלל בשום דבר - / בשום דבר". נושא חסרון היד כל כך נוגע לליבה, שהיא מוכנה להתחייב לבצע דברים שאינם אהובים עליה ושעליהם בדיוק התלוננה בתחילתו של השיר. היא מתחייבת לכל כך הרבה הגבלות ובתנאי שאלוהים יקבל את בקשתה.

הדסה מתגלה כילדה רגישה לזולת ולסביבתה. היא מתפעלת מהולדת הגורים היא חובבת בעלי חיים והיא כואבת את אובדן הזרוע של האורח. הדסה לא מסתפקת בהתבוננות היא יוזמת פעולה ומכיוון שהיא רכה בשנים היא פונה במכתב אל מי שהיא חושבת הינו פותר הבעיות האולטמטיבי – אלוהים.

הפנייה שלה נשמעת כנה. היא לא מבקשת בקשה מופשטת כמו שלום (שירו של עוזי חיטמן "רציתי שתדע"). היא מבקשת משהו מעולם המציאות שלה.

הדסה חוזרת ומבקשת מאלוהים הבטחה מפורשת: "אבל אתה, הבטח לי" ופונה אל אלוהים בנימוס במילה "בבקשה".

המכתב מסתיים בברכת לילה טוב לאלוהים המעיד על מועד כתיבת המכתב ובהתעניינות בשלומו של הנמען: "ומה שלומך"? רכיב נוסף שאופייני ומשולב במכתבים.

מבחינת סוגת המכתב יש בו כל המרכיבים שהופכים אותו לכזה: המכתב נפתח בנמען מסוים וכולל את שמו ואת מקום המצאו. המכתב מסתיים בברכה ובתודה ובציון שם הכותבת. מבחינת התוכן משתפת הכותבת את הנמען בדברים מיוחדים שארעו בסביבתה ובסוגיות שמטרידות אותה. אך עיקרו של המכתב הוא בקשה מפורשת לעזרה, לא למען עצמה אלא למען הזולת.

אפשר להשוות שיר זה לשירו של חיטמן על פי כותב המכתב, הנמען, הפנייה במכתב, הנושאים שנוכחים בו, ותחושת הכותב בדבר התשובה שהוא/ היא עשויים לקבל.

שאלות למחשבה ולדין

- הביעו דעתכם האם הטקסט שקראתם הינו מכתב? הסבירו וציינו דוגמאות לאישוש הטענות שלכם.
- כתבו את חלקי המכתב וציינו אותם.
- בקשת הדסה מאלוהים מופיעה בחלק שני של המכתב. מהי הסיבה לכך לדעתכם?

נקודות להשוואה

- השוו בין השיר "רציתי שתדע" של עוזי חיטמן לבין השיר "מכתב" של מרים ילן שטקליס:
- בשני השירים המוענים הם ילדים והנמען הוא אלוהים. הסבירו מדוע, על פי תוכן השיר?
- מה תורמת לשיר העובדה שהמוענים הם ילדים?
- מהם סממני המכתב?

מכתב / יעקב גוטרמן

מתוך: דרך המילים ג'

השיר עוסק בנושא חליפת מכתבים בין חברים ובחוויה האישית-פנימית שנוצרת מקבלת המכתב.

קבלת מכתב מחבר מעוררת סקרנות ושמחה בדובר: "סקרן ועליו פתחתו יחת ושתיים". אלא שבניסיון קריאת המכתב העליזות הופכת למאבק פענח, כי החבר כותב בשגיאות כתיב רבות:

לקרוא ניסיתי כך וכך –

פעם ישר ופעם במהופך,

משמאל לימין, מימין לשמאל

להבין מילה איני יכול!"

הדובר מתלונן שהשגיאות אינן מאפשרות לו להבין את הכתוב במכתב לכן הוא מעדיף שהחבר יטלפן אליו והם יוכלו לשוחח ביניהם. כך, למעשה, מוזכרים בשיר ערוצי דיבור והתקשרות שונים (שפה כתובה ושפה דבורה) ובאמצעות סוגות שונות: מכתב, מברק וטלפון. כל אחת מהן מאפשרת תקשורת בין חברים להעברת מסרים ומידע. לכל אחת מהסוגות יש קווים אורייניים המיוחדים לה.

אין זו מטרתו של שיר קצר זה לעסוק בסוגות השונות. מבנה הסוגה (של המכתב, המברק או שיחת הטלפון) רק נרמזים. הקורא המכיר את קווי אפיונם יכול לזהות חלק מהם. המסר הוא השיח בין חברים ומה שהם מספרים זה לזה. התוכן מתברר לנו מפי הדובר המצטט את מכתבו של אפרים. מטרת כתיבת המכתב היא שיתוף הדדי בשלומם ומעשיהם לאחרונה וביורר האם הכול בסדר. זאת אנו מבינים על פי מכתב התשובה. אולם רובו של השיר עוסק בהתמודדות של הנמען, הדובר בשיר לפענח את המכתב. הנסיונות לפענח כתובים בהומור רב.

אפשר בהזדמנות זו לדבר על חשיבות הכתיבה הברורה במכתב. הנמען לא תמיד יכול לנחש או לפענח את התכנים כשהם לא לגמרי ברורים והן כשכתב היד אינו ברור. סגנון כתיבת מכתב היא עניין אישי ולכל כותב טביעת כתב משלו. היא צריכה להיות ברורה דיה כדי שהמוען יוכל להפיק ממנה את מלוא המשמעות.

נקודות לדיון ולשיחה:

- על פי הכתוב בשיר, האם כדאי לקבל מכתב מחבר?
- מה תפקידו של המכתב ומה יהיה תוכנו?
- לו הייתם כותבים מכתב לחבר, מה הייתם כותבים בו?

מכתב לגיורא / יורם טהרלב

לחן: יוחנן זראי

מכתב שנכתב לבן על ידי אביו שנמצא בקרבות: "ויריות ירעימו מכל עברי". תיאור כללי בלבד, שאינו מספק מספיק מידע על מקום הימצאו של האב, מהן ההתרחשויות ומה באמת הוא חווה שם. נושאו המרכזי ועיקר תוכנו הם הגעגועים לבן גיורא והתנהלות חיי היומיום של המשפחה. האב פונה לבן בבקשה למלא את מקומו בבית, להתנהג כראוי ולסייע לאם "ממש כמו שאני עושה". על הבן מוטלות

מטלות רבות כי "בבית רק אתה עכשיו הגבר". הילד מתבקש להזיז את העציץ, לא להניח בגדים על משענת הכיסא, להזיז את הספה אחורה ובעיקר לדאוג לאימא. המכתב נכתב על רקע מצד לחץ ומתוך געגועים ואהבה לאלו שנשארו בבית. המכתב מכיל פרטים שמציינים את משמעות הבית בעיני הכותב. למכתב יש פתיחה, פנייה לבן: " גיורא בני הקט", גוף המכתב הגדוש בקשות מהאב לבנו וחסרה חתימה וסגירת המכתב. אולי החתימה היא באמירה "ממש כמו שאני עושה" ומשתמע ממנה בבהירות שהכוונה לאבא.

נקודות לדיון ולמחשבה

- כתבו מהם סממני המכתב בשיר-מכתב זה.
- מדוע כתב האב מכתב לבנו? מה תפקידו של המכתב? אילו יחסים מתוארים במכתב בין האב לבנו?
- האם גם אתם קיבלתם מכתב מקרוב משפחה? מאב או אם?
 - האם המכתב ריגש אתכם? מדוע?

מכתב לנסיך / ארקדי דוכין וגיא לנדאו

לחן: ארקדי דוכין

מכתב של נערה אוהבת לבחור אותו היא מכנה במכתבה "נסיך". מתוך השיר משתמע שזהו נסיך חלומותיה, לו היא כותבת מתוך דאגה רבה וגעגועים. לשיר אין פתיחה "רגילה" של מכתב. ניתן לזהות את סממניו החיצוניים של השיר כמכתב לפי הכותרת: "מכתב לנסיך" ולפי סיום שיר-המכתב: "אוהבת, דואגת" והחתימה: " תמיד שלך נסיך יקר / שלך". החתימה מעידה על מכתב אישי מאוד ויש בה הבעת איכפתיות וקרבה לנמען. תוכן שיר המכתב נועד לתאר את הזכרונות המשותפים: " אתה זוכר שלקחת אותי לירח / טסת לירח דבש בחלל", לספר על האהבה הרבה שהיא רוכשת לנער-נסיך: " אני אוהבת אותך" ולעורר את הגעגועים: " מקווה שאתה לא שוכח" או "אתה עוד תחזור כמו שבאת / אני מחכה". תיאור האהבה מתבסס על המתח בין מרחק גיאוגרפי עצום לבין רגשות שלא פגו ונעלמו הקיימים בלבה. ה"נסיך" טס לירח והוא במרחק "של שלוש מאות אלף קילומטר". הוא בפלנטה אחרת שבה קר מאוד. היא לעומת זאת ממשיכה לאהוב: " אהבה שלעולם תחדל". המרחק אינו משפיע והתקווה לא נמוגה.

מכתב מאמא / נתן אלטרמן

זהו שיר מכתב אישי מאמא לבנה החיל. יש בו רכיבים של סוגת מכתב. כותרת השיר מעידה שזהו שיר מכתב אולם מעידה על כך גם נוסחת הפתיחה וסיומו וכן רכיבי התוכן שהוא מכיל. החלק שניתן לכנותו גוף המכתב הוא מבע אישי, ריגושי מאוד, המבטא את רגשותיה של האם כלפי בנה החיל ושליחותו. זרימת תוכן המכתב נוטה להיות אסוציאטיבית. האם אינה כותבת מיומנת. תוכן המכתב שנמסר לנמען מכיל את רחשי ליבה של האם, ההרהורים שלה וההוראות שהיא נותנת לבנה החיל. כמו כן היא מעדכנת את החיל שלה במצבה שלה. היא מתארת את ההתרגשות שאחזה בה בעת שקיבלה את המכתב וההיערכות שלה כדי לקרוא אותו. התייחסות למכתב שהתקבל מחזקת את הקשר בין המכתבים שנכתבים כתגובות המשך אחד לשני.

הכתב מכיל פרטים רבים. היא כותבת על דברים שהיא נזכרת בהם ומציינת אותם כדי שלא תשכח. עבודה הכול נשמע מאוד חשוב, והיא מייחסת לדברים אותה עוצמה רגשית, בין אם זה הסרט שהוענק לו כדרגה, הריבה שהיא שולחת, מעשה ידיה ובין מצב של לחימה שהוא עשוי להימצא בו.

לשון המכתב מעלה חיוך בקורא. ההומור נובע מתמימותה של האם וחוסר בקיאותה בהוויה הצבאית. דווקא בנקודת חולשה זו עולים רגשותיה האימהיים בעוצמה רבה. דווקא בנקודת חולשה זו היא מעוררת אהדה והזדהות בלב הקורא.

משיר המכתב של האם הקורא יכול לדמות לנגד עיניו את דמותה, בעזרת שפע הפרטים אודותיה המשתרבים למכתב.

תשובת הבן לאמא / אמציה עמרמי

לשיר סממנים של מכתב תגובה: הבן מתייחס לדברים שכתבה האם ומגיב להם, הוא משתף את האם באירועים שארעו לו ושוטח בפניה בקשות שתמלא עבורו.

השיר הזה עומד בסתירה מסוימת לשירו של אלטרמן. אל מול דמות החיל ההירואית משהו שמצטיירת בדברי האם מתברר שהמציאות הרבה יותר אפורה. הבן נרדם בשמירה ודרגתו ניטלה ממנו. אין מקום לסרטים ובוודאי לא לטנקים. כעת תולה הבן את יהבו באמו. הוא מקווה שהיא תזכה, בזכות התנדבותה בהג"א, לדרגת קורפורל ואז יוכל להינשא לחיילת בה הוא מאוהב. המימד ההומוריסטי בולט בשני השירים שמגמדים את המעמד הנשגב של השירות בצבא וההתנהלות בו ומאירים את הפרטים המרכיבים את החיים היומיומיים כגון יחסי אם-בן, מיני מאכלים, חיזור, אהבה ונישואים.

נקודות למחשבה ולדין

- ציינו את סממני המכתב בשני השירים.
- השוו בין דמות החייל בעיני האם ובין הדמות שעולה ממכתב התשובה שלו.
- אילו חלקים במכתב מעלים חיוך אצל הקוראים? הסבירו.

הערה מתודית:

שני השירים להלן: שירו של נתן אלתרמן "מכתב מאמא" ושירו של אמציה עמרמי "תשובת הבן לאמא" מהווים יחידה שלמה בגלל הזיקה התכנית בין שני השירים. המכתב השני הוא תגובה לראשון והוא תשובת הבן לאמו. שני השירים ארוכים מאוד ולדעתנו אין צורך לעסוק בפרשנות של כל טורי השיר ובתיו. ניתן להבליט את המבנה הברור של סוגת השיר כשיר מכתב ולציין את המסרים העיקריים שלהם.

מקורות לנושא המכתב

1. אתר מט"ח <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13369> 22.08.2010
 2. רוזנר רחל, פברואר 2010, יחסי מוען – נמען בשירי מכתב, כנס "העברית שפה יפה" המכללה האקדמית אורנים, עמ' 66.
 3. פרילוק, נ' תשנ"ו. "הגדרת מטלות הכתיבה הבית-ספריות על פי סגנונות שיח". איגרת מידע מ"ב, עמ' 32–47.
 4. שירב פ', על הסיפור "גלויה מוואלדזה" מאת אמיר גוטפרוינד, http://www.education.gov.il/tochniyot_limudim/siporet/achuzot_ba_chof.htm 16.12.2010
- היחידה פותחה ע"י איריס ברקוביץ, מרכז תכנון לימודים הוראה והערכה, מכללה אקדמית בית ברל.
© כל הזכויות שמורות